

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«ԱՆԻԾՎԱԾ ԱՌՅՈՒԾԻ» ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՎԵԼՈՒ ԴԺՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

2007թ. գարնանը* Երևանում լույս տեսավ հույն պատմաբան Յակովոս Ակցոլլուի «Անիծված առյուծի բնաջնջումը» աշխատությունը: Վերջինս նվիրված է, ինչպես նշում է հեղինակը, 1964 թ. Թուրքիայից էթնիկ հույների՝ բարբարոսական ձևերով ու մեթոդներով արտաքսման 40-ամյակին:

Ինչպես հայտնի է, XIX դարի վերջերից սկսած սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ի կողմից ոչ թուրք ազգերի նկատմամբ իրականացրած ներքին քաղաքականությունը, ըստ էության, հանդիսացավ այն բազիսը, որը տարբեր ձևերով ու չափերով արտահայտվեց ոչ միայն XX դարի ընթացքում:

1964 թ. գարնանը Թուրքիայի վարչապետ, Մուսթաֆա Քեմալի հավատարիմ զինակից, Մուսթաֆա Իսմեթ Ինյոնյուի նախածեռնությամբ և նրա անմիջական ղեկավարությամբ Կ. Պոլսից արտաքսվեցին տասնյակ հազարավոր հույներ: Ըստ էության, Թուրքիայում «հունաթափման» քաղաքականության հերթական փուլն էր իրականացվում՝ «հայաթափումից» հետո:

Հարկ է ընդհանուր գծերով արձանագրել, որ թուրքական պետության մեջ հետագա տասնամյակներում համարյա շատ քիչ բան է փոխվել: Երիտթուրքական ոճրագործություններից հետո բավական ժամանակ է անցել, սակայն նոր սերունդները ոչինչ չգիտեն դրա մասին: Պատճառն ակնհայտ է: Թուրքական իրար հաջորդող իշխանությունները իրենց նախորդների կատարած գազանություն-

* 2007թ. գարնանը Հայաստանի պետական ճարտարագիտական համալսարանի «Ճարտարագետ» հրատարակչությունը լույս ընծայեց Հունաստանի Թրակիայի Դեմոկրիտի անվան Սևծովյան երկրների լեզուների բանասիրության և քաղաքակրթության ֆակուլտետի դասախոս Յակովոս Զ. Ակցոլլու «Անիծված առյուծի բնաջնջումը» աշխատության հայերեն թարգմանությունը:

ները հետևողականորեն թաքցրել են իրենց ժողովրդից: Տասնամյակներ շարունակ Թուրքիայում իշխանության գլուխ կանգնած են եղել Մուսթաֆա Քեմալի կողմից խորամանկորեն քողարկված, քաղաքական պատգամներով ղեկավարվող քաղաքական տարբեր ուժեր:

Չնայած միջկուսակցական դաժան պայքարին, մեկը մյուսին հաջորդող քաղաքական ուժերի ծրագրային հիմնադրույթները իրարից էապես, կամ էլ ոչնչով չեն տարբերվում, մասնավորապես, եթե խոսքը վերաբերում էր հայկական կամ հունական ցեղասպանությունների եղելության խնդիրներին կամ պանթուրքիստական - «գորշ գայլերի» քաղաքական գաղափարախոսությանը: Ի հաստատումն վերն ասվածի, միանգամայն արդարացիորեն ահա թե ինչ է գրում «Անիծված առյուծի բնաջնջումը» մենագրության հեղինակը. «Կարող ենք որոշակիորեն նշել, որ բռնագաղթեցման գործընթացը զարգանում է հաջորդական փուլերով, որքան կարելի է ժամանակի տեսակետից առնչել պատմական կարևոր իրադարձությունների հետ, որ տեղի են ունենում նշված ժամանակաշրջանում օսմանյան և հետագայում թուրքական պետության մեջ:

Առաջինը սկսվում է երիտթուրքերի կատարած հեղաշրջման հաջողությունից հետո և շարունակվում մինչև Բալկանյան պատերազմի սկիզբը (1912-1913 թթ.): Երկրորդը, որի ընթացքում արտաքսումները համակարգված բնույթ են ստանում և սաստկանում, համընթաց է այն տարիներին, երբ օսմանյան պետությունը մասնակցում է Առաջին համաշխարհային պատերազմին: Երրորդը սկսվում է զինադադարի տարեթվից (1918թ.), երբ ազգայնականների (տե՛ս երիտթուրքերի) ուժերը միավորվում են տարածքային մասնատման վտանգին դիմակայելու նպատակով, և ավարտվում է Լոզանի պայմանագրի ստորագրումից հետո՝ Անատոլիայի հույների հարկադիր մեկնումով, ինչպես նաև Թրակիայի մի մասի՝ թուրքական պետությանը փոխանցումով: Ի վերջո, չորրորդ և վերջին փուլը սկսվում է թուրքական պետության հիմնադրումով և շարունակվում է ամբողջ 20-րդ դարի ընթացքում՝ նախորդների գոր-

ծաղրած կարգով և չափերով Կ. Պոլսում մնացած և Իմվրոս ու Տենեդոս կղզիների հունական բնակչության հանդեպ»¹:

XIX դարի առաջին կեսերին օսմանյան կայսրության քաղաքական- պետական վերին էշելոններում սկսեցին «հայտնագործել» և անվերջ շրջանառել մի գաղափար, համաձայն որի, էթնիկ փոքրամասնությունների գոյությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ եվրոպական պետությունների կողմից պետության ներքին քաղաքականությանը ցանկացած պահի միջամտելու առիթ, պատրվակ կամ ուղղակի հնարավորություն:Արևմտյան Եվրոպայում արդյունաբերության և տեխնիկայի բուռն զարգացումը,վերջին հաշվով, այս կամ այն չափով ու տեմպերով չէր կարող իր ազդեցությունը չունենալ օսմանյան կայսրության գրեթե միջնադարյան մակարդակում գտնվող տնտեսության վրա: Տնտեսության մեջ առաջադիմական միտումները աստիճանաբար հնարավորություններ էին ընծեռում մասնավորապես հայ, հույն և հրեա ազգային փոքրամասնություններին առանձնանալ և իրենց ձեռքը վերցնել տնտեսության մեջ որոշ ճյուղերի զարգացման «սանձերը»: Սույն դիտարկման օբյեկտիվ հիմնավորումը մենք արդեն տեսնում ենք XIX դարի վերջին և XX դարի սկզբներին:

Մասնավորապես հայերն ու հույները, լինելով քրիստոնյաներ և Եվրոպայում ստանալով հիմնարար կրթություն, աստիճանաբար և հիմնավոր բարեփոխումներ էին կատարում թե գիտության տարբեր բնագավառներում, և թե ինչպես արդեն ասվել է, տնտեսության տարբեր ճյուղերում: Այս օբյեկտիվ իրողությունն էլ եղավ այն վճռորոշ գործոններից մեկը, որը, հատկապես և Աբդուլ Համիդ II-ին, և երիտթուրքերին դրդեցին մտածել զտարյուն, միայն թուրքերից կազմված պետություն ունենալու խելացնոր գաղափարի (հիմա՝ պանթուրքիզմի) իրականացման ուղղությամբ: Այլ կերպ ասած, եկել էր կրոնական գործոնի վրա հիմնված (իսլամակենտրոն) քաղաքականությունը «աննկատ» մոնոէթնիկ (գերիշխող ազ-

¹ Յակովլոս Ակցոլլու , «Անիծված առյուծի բնաջնջումը» Երևան, 2007թ., էջ 6-7:

գի՝ թուրքի) էթնիկ գործոնով փոխարինելու ժամանակները, այսինքն՝ առավել ակտիվ ազգային (հիմնականում՝ քրիստոնյա) փոքրամասնություններից՝ հայերից և հույներից, ազատվելու, կառավարության մակարդակով նախադրյալներ ստեղծելու հիմնախնդրի լուծման պատմական պահը: Պետական մակարդակով և միանագամայն արհեստականորեն «հասունացնելով» իսլամականություն գաղափարի ժամանակավրեպությունից անցումը մոնոէթնիկ գաղափարի «անխուսափելիության» արմատավորման գաղափարախոսության իրականացման գործընթացին, Աբդուլ Համիդ II-ը, իսկ այնուհետև՝ երիտթուրքերը, ձեռնմուխ եղան հայ և հույն ազգերի բնաջնջման քաղաքականության իրագործմանը:

Մենագրության արժանիքներից մեկն էլ հենց այն է, որ հեղինակը՝ Յակովոս Ակցողլուն, կարողացել է միանգամայն հիմնավոր և պատմական փաստերի հիման վրա հանգել, ըստ իս, կարևոր հետևյալ եզրակացությամբ. «Օսմանյան պետությունն իր գոյության ուշ շրջանում (19-րդ և 20-րդ դդ.), ազգային փոքրամասնությունների ներկայությունը ընկալեց որպես եվրոպական պետությունների միջամտության մի ձեռք, որը փորձում էր խեղդել Թուրքիային: Այս տեսակետն օգտագործվեց երիտթուրքերի կողմից, որպես նրանց ձևական փաստարկներից մեկը՝ զտարյուն ազգային պետություն ստեղծելու նրանց փորձում արմատախիլ անելով ոչ մուսուլմանական բնակչություններին իրենց նախնիների հողից:

Ոչ մուսուլման (ազգային) փոքրամասնությունների ներկայությունը սկսվում է ընկալվել որպես «խնդիր», երբ օսմանյան կայսրությունը մտնում էր իր անկումային փուլը և, հատկապես, 19-րդ դարի ընթացքում, երբ թևակոխում է իր գոյության վերջին շրջանը: Պատմական իրադարձությունները, որոնք տեղի են ունենում այս հարյուրամյակի ընթացքում, օսմանյան պետությանն ավելի են մոտեցնում իր վախճանին և նպաստում են պատմական բեմահարթակի վրա այն ուժերի հայտնվելուն, որոնք կառաջացնեն գաղափարական անցումը իսլամականություն օսմանյան հասարակության կազմավորումից դեպի ազգայնականություն թուրքական կառուց-

վածքի: Այնուամենայնիվ, հասարակական կազմի հիմնական էությունը չի փոխվում այնքան ժամանակ, որքան այն մնում է բազմազգ, գերիշխող կրոնի (իսլամ) փուլից անցնում ենք գերիշխող ազգի (թուրք) փուլը»², - իրավացիորեն նկատել է Յ. Ակցոյլուն:

Շարունակելով ներկայացնել թուրքական շովինիզմի գաղափարախոսական պատկերացումների արմատավորման գործընթացը թուրք բնակչության ամենատարբեր խավերի ու շերտերի շրջանում, հեղինակը համառոտ անդրադառնում է նաև ժամանակաշրջանի գաղափարախոսական հոսանքների՝ «օսմանիզմի», «պանիսլամիզմի», «պանթուրանիզմի» և վերջապես, «թուրքիզմի» հետապնդած նպատակներին և եզրակացնում, որ, այսպես կոչված «աթաթուրքիզմը» ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ վերը թվարկված գաղափարախոսական ուղղությունների ընդհանրացված արտահայտություն: «Թուրքիզմը պարտադրված էր օսմանյան, ինչպես նաև հետագայում թուրքականի վերածված հասարակությանը, որպես նոր դարի տիրող գաղափարախոսություն: Այն կազմում է թուրքական ազգայնամոլության հիմքը, որն 1909թ. հետո երիտթուրքերի կողմից կներկայացվի «Թուրքիան թուրքերին է պատկանում» (Türkiye Türklerindir) կարգախոսով, և որպես նրա նորագույն, հետագայում զարգացած դրսևորում, կհանդիսանա Աթաթուրքիզմը (Atatürkçülük)³»: Իսկ աթաթուրքիզմը, ինչպես հայտնի է, ըստ էության, հանդիսանում է Թուրքական (հիմա՝ քեմալիստական) Հանրապետության պաշտոնական գաղափարախոսությունը: Մի՞թե 20-րդ դարի 50-60-ական թվերին հույների զանգվածային բռնի տեղահանումը Թուրքիայի տարբեր քաղաքներից ու գյուղերից աթաթուրքիզմի գաղափարախոսության հիման վրա ազգային փոքրամասնություններից մեկի նկատմամբ իրագործված քաղաքականության կոնկրետ դրսևորում չէ:

² Նույն տեղում, էջ 9

³ Նույն տեղում, էջ 28

*Ցանկանում եմ իմ խորին երախտագիտությունը հայտնել ՀԴՃՀ-ի ղեկավարությանը այս արժեքավոր գրքի հայերեն թարգմանությունը նախաձեռնելու և հրատարակելու համար:

Անշուշտ, «Անհիժված առյուծի բնաջնջումը» աշխատության արժանիքները, կարելի է էլի թվարկել: Սակայն, թերևս, սույն հոդվածի շրջանակներում ընդգրկել այն բոլոր դրականը, արժեքավորը, որ առկա է այս մենագրության մեջ, հնարավոր չէ:

Նկատենք, որ այս աշխատության մեջ կան փաստեր, որոնք, համոզված ենք, որ անպայման կհետաքրքրեն նաև հայ պատմաբաններին և հայ ժողովրդի համար բախտորոշ տվյալ ժամանակաշրջանով (Հայոց Ցեղասպանությանը նախորդող և հաջորդող) հետաքրքրվող հայ ընթերցողների և այլ մասնագետների լայն շրջանակի:

Մեր հույն բարեկամ Յակովոս Զ. Ակցողլու «Անհիժված առյուծի բնաջնջումը» արժեքավոր մենագրության հայերեն լույս ընծայումը* մի նոր շեշտադրում է ավելացնում հայ և հույն բախտակից ժողովուրդների դարավոր չընդհատվող բարեկամական հարաբերությունների պատմության մեջ: